

СЮЖЕТ ПРО ПОНТІЯ ПІЛАТА В КОНТЕКСТІ АНТИТОТАЛІТАРНОГО ДИСКУРСУ НА ОСНОВІ ОПОВІДАННЯ В. ШАЛАМОВА «ПРОКУРАТОР ЮДЕЇ»

**Комарницька
Людмила Миколаївна**

ORCID ID: 0000-0002-6742-8314

кандидат філологічних наук;
викладач кафедри соціальної
роботи та психології

*Подільського спеціального
навчально-реабілітаційного
соціально-економічного коледжу*

**Комарницький
Олександр Борисович**

ORCID ID: 0000-0002-1012-3683

доктор історичних наук, доцент
кафедри історії України

*Кам'янець-Подільського
національного університету
імені Івана Огієнка*

УКРАЇНА

THE STORY ABOUT PONTIUS PILATE IN THE CONTEXT OF THE ANTI-TOTALITARIAN DISCOURSE BASED V. SHALAMOV'S STORY "THE PROCURATOR OF JUDEA"

АНОТАЦІЯ | ABSTRACT :

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей художньої трансформації образу Понтія Пілата в оповіданні Варлама Шаламова «Прокуратор Іудеї». Стверджується, що євангельські та літературні асоціації автора виводять зображення на рівень символічних узагальнень, дають ключ до трактування авторської моральної позиції. Паралель з Пілатом вказує на авторську оцінку безпам'ятства Кубанцева і багатьох подібних йому людей, як морального злочину, вартого найсуворішого суду, – злочину, який повторюється в різні історичні епохи у вигляді зради і Пілатової практики «вмивання рук».

The article deals with the problem of the fictional transformation of the Pontius Pilate's character in Varlam Shalamov's story «The Procurator of Judea». It is claimed that the evangelical and literary associations of the author bring the images to the level of symbolic generalizations, and give the key to the interpretation of the author's moral position. The parallel with Pilate points to the author's appreciation of Kubantsev's forgetfulness and other people's forgetfulness as a moral crime worthy of the harshest court, a crime that is repeated in various historical eras in the form of treason and Pilate's practice of «washing his hands».

КЛЮЧОВІ СЛОВА | KEYWORDS :

В. Шаламов; оповідання; образ; Понтій Пілат; традиційний сюжет; художня трансформація.
V. Shalamov; story; character; Pontius Pilate; traditional plot; artistic transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.

Прокуратор Понтій Пілат – римський намісник у Юдеї часів імператора Тиберія – є одним із тих вічних образів світової культури, до якого неодноразово зверталися митці різних століть. Вперше цей образ був зафіксований в усіх чотирьох євангельських текстах, а також у працях римських і єврейських істориків. Там Понтій Пілат постає надзвичайно жорстким і честолюбним правителем. Однак згодом Пілат стає постійним фігурантом численних апокрифів, легенд, переказів, у яких він сам та його дії трактуються зовсім не так, як у канонічних текстах. Так, деякі автори засуджують прокуратора за його вчинок, або ж навпаки бездіяльність, тоді як інші намагаються певним чином виправдати його. До процесу переосмислення традиційного сюжету про Понтія Пілата в цей час активно підключаються різні автори, які ретельно вивчають і враховують напрацювання європейської культури в цьому напрямі.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ.

До образу Понтія Пілата й утілення його в різноманітних текстах неодноразово зверталися науковці, фахівці з культурології та історії літератури. Огляд цієї проблеми можна віднайти в роботах А. Нямцу,

В. Антофійчука, О. Корнієнко, А. Татарінова. Так, у праці О. Корнієнко до аналізу стратегій функціонування образу Пілата в історії світової культури залучаються історичні свідчення, євангельські канонічні й апокрифічні тексти, а також твори новітньої російської літератури [1; 2].

МЕТА СТАТТІ.

Віддаючи належне вже здійсненим дослідженням, тим не менше, варто констатувати, що низка літературно-художніх творів, у яких образ Понтія Пілата відіграє ключову роль, поки що залишилась обійденою увагою дослідників. Так, професор А.Є. Нямцу, розглянувши загалом не менше десяти творів, автори яких зверталися до фігури римського прокуратора Юдеї, лише побіжно згадує твори А. Франса, зовсім не включає до свого аналізу такий оригінальний твір на дану тему, як оповідання «Прокуратор Іудеї» Варлама Шаламова. Відтак мета цієї статті полягає у здійсненні порівняльно-типологічного аналізу поетико-стильових особливостей художнього втілення образу Понтія Пілата в творах російської й зарубіжної літератури середини ХХ ст.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Традиційні сюжети і образи в їх соціаль-

но-історичних проекціях стають особливо актуальними в часи докорінних змін у житті суспільства. На думку А. Нямцу і В. Антофійчука, «процеси духовного переродження суспільства і його звільнення від стереотипів і догм минулого, що відбуваються в наш час, припускають повернення в контекст повсякденного життя тих ідей і уявлень загальнолюдської думки, які неодноразово допомагали цивілізації осмислювати закономірності свого розвитку, орієнтуватися на драматичному шляху багатовікового сходження від духовного рабства до ідеалів вільної людини і вільного суспільства» [4].

Підтвердженням цієї тези стала соціально-політична і духовно-культурна ситуація в СРСР у другій половині 1980-х років, коли в літературі з'явилася велика кількість творів, часто повернутих у суспільство з минулих десятиліть тоталітаризму і політичного табування, проблемно-тематичні аспекти яких так чи інакше були пов'язані з традиційними сюжетами та образами. Здається закономірним, що особливо значущими у колі таких творів стали ті, що розробляли сюжет і комплекс Понтія Пілата. Прикладом цього може слугувати оповідання В. Шаламова «Прокуратор Іудеї».

Оповідання В. Шаламова «Прокуратор Іудеї» посідає, на перший погляд, цілком осібне місце в літературі на тему Пілата. Воно було написане 1965 року й увійшло до збірки оповідань письменника «Лівий берег», відкриваючи її і виконуючи в ньому функцію своєрідного епіграфа до основної теми книжки, яку дослідники визначають як «оповідання про спротив, про розморожування замерзлої душі, набуття, здавалося б, назавжди втрачених цінностей...» [5].

Власне про Понтія Пілата у творі Шаламова лише останній рядок тексту – відсилання до оповідання Анатолія Франса «Прокуратор Юдеї»: «У Анатолія Франса є оповідання «Прокуратор Юдеї». Там Понтій Пілат не може через сімнадцять років згадати Христа» [6]. Саме через цю ремінісценцію автор «Колимських оповідань» і стверджує основну ідею твору – моральний гріх людини, що полягає у відмові від пам'яті. Варто відзначити оригінальний нарративний хід А. Франса, який останньою фразою, по суті, викриває Пілата; безпам'ятство колишнього прокуратора є лише позірним, він ніби змушує себе забути те, що учинив із Ісусом, і насправді прикидається, що не пам'ятає цієї людини.

Подібно до Франсового прокуратора, таким нібито безпам'ятним показано у Шаламова військового хірурга Кубанцева, який потрапив на Колиму після війни, з фронту і, як легко можна здогадатися з тексту, за власним бажанням, «для вислуги років», але вже в перший день своєї служби був зломлений картиною, що відкрилася йому.

Саме в цей день, 5-го грудня 1947 року (датування у творі відіграє важливу роль) до Магадана, «столиці» Колимського краю, що перетворився на мережу таборів ГУЛА-Гу, прибуло судно із «людським вантажем» – трьома тисячами обморожених тіл. Обмороження стало наслідком бунту ув'язнених у трюмах судна, для придушення якого в сорокаградусний мороз воєнізована охорона застосувала воду. Для того, аби врятувати тих, хто ще залишилися живими, Кубанцев має здійснити незліченну кількість операцій з ампутування кінцівок, до чого він ніяк не може приступити. На допомогу йому приходить хірург із ув'язнених Брауде.

Оповідання побудоване таким чином, що з події розповіді наратор весь час ніби проектує лінію в майбутнє, в подію розповідання, в час, через 17 років, коли те, що відбувалося в Магадані, вже стало минулим. Короткою фразою про героя оповідання сказано так багато, що бачимо за нею і трагедію, і біду людини, яка не в силі нести тягар таких спогадів: «Все це потрібно було забути, і Кубанцев, дисциплінована і вольова людина, так і зробив. Примусив себе забути». Подібно до прокуратора з твору Франса, який згадує найменші деталі перебування в Іудеї, Кубанцев пам'ятає майже все з того періоду своєї військової служби – «ім'я, по батькові кожного фельдшера з ув'язнених, кожну медсестру, згадував, хто з ким із ув'язнених «жив», маючи на увазі табірні романи. Згадав детальний чин кожного начальника з тих, що найпідліші ...» [7]. Але цими подробицями персонаж приховує найголовніше, про що примусив себе забути – про «пароплав «KIM» з трьома тисячами обморожених ув'язнених». Але чи справді забув? Зрозуміло, що ні. Пам'ять не можна примусити діяти згідно з волею людини, це ірраціональний феномен, що працює за законами підсвідомості та інтуїтивних рефлексій. Можна вслух не згадувати, але внутрішній голос однаково буде говорити.

Слушним є зауваження критика І. Нічипорова про те, що в оповіданні Шаламова «Пам'ять Кубанцева висувається в центр художнього зображення...» [3]. Однак навіряд чи можна погодитися з автором загалом цікавого і гострого нарису в тому, що «вибіркова дія пам'яті» є наслідком впливу системи («Брехлива, невірна пам'ять стає результатом цілеспрямованого впливу Системи, що деформує особистість...» [3]), скоріше, тут йдеться і про сам феномен пам'яті, і про спроби людини заглушити в собі голос пам'яті.

Важливо, що інший персонаж оповідання – хірург Брауде, який спочатку сприймається як антагоніст Кубанцева, також показаний крізь призму категорії пам'яті. Його доля була зламана арештом і засудженням у 1937 році і, працюючи хірургом

у лікарні для політичних в'язнів, він намагається роботою заглушити в собі пам'ять про минуле життя і теперішнє нещастя: «Брауде командував, різав, лаявся. Брауде жив, забуваючи себе, і хоча в хвилини роздумів часто лаяв себе за цю мерзенну забудькуватість – переробити себе він не міг...». Тобто для Брауде забування – це щось неприпустиме, тому він і мимоволі хоче забути, і зневажає себе за те, що забуває. Показово, що він не має в серці зла на те, що Кубанцев зайняв його посаду завідувача відділенням: «тридцять сьомий рік на друзки розбив усю долю Брауде. Так чи буде він мстити Кубанцеву за свої невдачі...» [7].

Порівнюючи двох персонажів, можна говорити, що вони в певному сенсі такі є антагоністами, однак у даному випадку, скоріше, працює логіка художнього віддзеркалення, коли риси характерів і життєві позиції героїв зіставляються за допомогою подібностей і відмінностей.

Як бачимо, мовчання і забуття Кубанцева, його «умивання рук», завдяки біблійній і літературній ремінісценції, що кардинально розширює ідейно-моральний зміст авторської концепції, переводить конкретно-історичну ситуацію в площину універсальної, загальнолюдської проблематики гріха і пам'яті. А якщо Кубанцев і забув про те, що відбувалося не тільки поблизу Магадану в тридцятих-сорокових роках, а й

по всій території тодішнього Радянського Союзу, то це невідплатний моральний злочин і перед тими, хто безвинно загинув у сталінських таборах, і перед усіма безвинно загубленими душами.

Цікаво, що в записних книжках В. Шаламова є пряма оцінка оповідання Франса та поведінки в ньому Понтія Пілата: «Прокуратор не міг забути страченого Учителя з секти есеїв. Пілат міг брехати тільки цілком свідомо, як усі наступні пілати...» [8].

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.

Таким чином, на розвиток сюжету про Понтія Пілата в літературі другої половини ХХ і на початку ХХІ ст., особливо на першому етапі даного періоду, тобто в 1950-1960 рр., значний вплив справила соціально-історична і культурно-естетична ситуація в світі. Різноманітні авторські версії аналізованого сюжету так чи інакше віддзеркалювали важкі повоєнні настрої європейської інтелігенції, яка вважала втраченими всі гуманістичні цінності і схилилася до песимістичних оцінок здатності людини до добра та гуманізму. Специфічним вираженням даної тенденції стало звернення до Понтієвого сюжету письменників із Радянського Союзу. Для них цей сюжет мав перш за все соціально-історичну проєкційність. Показово, що твір В. Шаламова демонструє моральний гріх людини, що полягає у свідомій відмові від пам'яті.

Список використаних джерел:

- [1] Корниенко, О. (2008). Понтий Пилат в истории культуры: трансформации осмысления (исторические свидетельства, евангельский канон, апокрифы, русская литература XX века). *Біблія і культура: наук.-теоретич. журн.* (8-9, ч. 1), 261-271.
- [2] Корниенко, О. 2010. Понтий Пилат в истории культуры: трансформации осмысления (исторические свидетельства, евангельский канон, апокрифы, русская литература XX века). *Біблія і культура: науково-теоретичний журнал* (13, ч. 2), 140-146.
- [3] Ничипоров, И. Б. В.Т. Шаламов (1907 – 1982). *Очерк творчества*. Вилучено із https://portal-slovo.ru/philology/39022.php?ELEMENT_ID=39022&SHOWALL_1=1.
- [4] Нямцу, А. Є., Антофійчук, В. І. (1998). *Проблеми традиції та новаторства у світовій літературі: навч. посіб.* Чернівці: Рута.
- [5] Сухих, И. Н. (2001). Жить после Колымы (1954-1973). «Колымские рассказы» В.Шаламова. *Звезда* (6), 214. Вилучено з <http://magazines.russ.ru/zvezda/2001/6/suhuh.html>.
- [6] Франс, А. (1977). Прокуратор Іудеї. *Франс А. Твори в 5 т.* (3), 63-74. Київ: Дніпро.
- [7] Шаламов, В. (2004). *Воспоминания. Записные книжки. Переписка. Следственные дела*. Москва: Эксмо.
- [8] Шаламов, В. (2013). Прокуратор Іудеї. *Шаламов, Варлам. Собрание сочинений: В 7 томах.* (1), 223-225. Москва: Терра - Книжный Клуб Книголек.

Author(-s):

Komarnitska L., Ph.D. (Philology), Lecturer
Podillia special training and rehabilitation social-economical college
UKRAINE

Komarnitskyi O., D.Sc. (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University
UKRAINE